

FIQH SOHASIDA FARG'ONALIK ALLOMALAR

42-a maktab yuqori sinflar o'qituvchisi

Mamathalilova Mohinur

+998942987770

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'rta asrlarda Farg'ona vodiysida yashab ijod qilgan mutafakkirlarimiz haqida so'z yuritimiz. Fiqh sohasiga o'zining ulkan hissasini qo'shgan allomalarimizdan biri bo'lmish Burhoniddin Marg'iloniy va u zotning "al-Hidoya" asari haqida quyidagi maqolada fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: fiqh, imom, faqih, muhaddis, Qur'on mufassiri, oyat, hadis, sunnat, farz, mazhab, Hanafiyya, ta'limot, sha'riyat, ahkom, ixtilof.

O'zbekistonning boshqa xududlari kabi Farg'ona vodiysidan yetishib chiqqan olimlar ham mintaqa ilm-fani rivojlanishiga katta xissa qo'shganlar. Xususan, Farg'ona fiqh maktabi vakillarining ilmiy merosini o'rganish bugungi kun uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.¹ Fiqh ilmi taraqqiyotida o'zining xos uslubi bilan alohida iz qoldirgan, Farg'ona fiqh maktabining asoschilaridan biri, islom olamida dong taratgan mashhur yurtdoshimiz - islom huquqshunosligi ilmining eng zabardast allomalaridan biri "Burhoniddin val-milla" (ya'ni, islom olami xalqlari va islom dinining hujjati, dalili, isboti degani) nomi ila sharaflangan buyuk faqih Imom Abu-l-Hasan Burhoniddin Ali ibn Abu Bakr ibn Abduljamil al-Farg'oniy ar-Rishtoniy al-Marg'inoniydek (1118-1197) alloma ham yuqorida qayd etilgan ko'hna shaharda tug'ilib voyaga yetgan. Allomaning boy ilmiy merosi bugungi kunda barcha yurtdoshlarimizga yaxshi ma'lum. Zero mustaqillikka erishgan paytimizdan boshlab Burhoniddin al-Marg'inoniy asarlarini tadqiq etish imkoni tug'ildi. Qolaversa 2000 yili bu zotning 910 yillik yubileyi tantanalari xalqaro miqyosda nishonlangach, olim ilmiy salohiyatidan barcha yaxshi xabardor bo'ldi. Shu boisdan olimning tarjimai holi va asarlari xususidagi tanish ma'lumotlarni takrorlashga zarurat yo'q. Fiqh imomi, Islom huquqshunosligida eng birinchi manba sifatida shu kungacha foydalanib kelinayotgan "Hidoya" asari muallifi Burhoniddin Ali Abulhasan ibn Abdjalil al-Marg'iloniy al-Farg'oniy Marg'ilonning Rishton kentida tug'ilgan². Dastlabki ilmni Marg'ilonning mashhur ulamolaridan olgan. "Hidoya" asarini yozishni Marg'ilonning Pirsiddiq mahallasida joylashgan chillaxonada boshlagan. Keyinchalik Samarqandga borib, ilmni davom ettirgan. Burhoniddin Marg'iloniyning "Bid'at ul-mubtadiy",

¹ Asqarov A.A. Farg'ona vodiysi tarixining dolzarb muammolari. I jild. Farg'ona, 2000. B. - 45-47

² P.Файзуллаев Н.Абдулахатов. МАРҒИЛОН АЛЛОМАЛАРИ. Тошкент .2014. Б. 121-122

dastur bo‘lib xizmat qilgan. Olim butun islom olamida mashhur bo‘lgan “Hidoya” asarini hijriy 573 (milodiy 1178) yilda Samarqandda yozib tugatdi. Bu asarni yozilishi bilan bog‘liq rivoyatlar xalq orasida hozirgacha saqlanib qolgan. Mahmud ibn Sulaymon al-Kafaviyning keltirishicha, Burhoniddin Marg‘inoniy o‘zining “Bidoyat al-muntahiy” asarining so‘z boshida “Hidoya”ning yaratilishi to‘g‘risida shunday yozgan edi: “Iroqqa safar qilganimda, “Al-Muxtasar al-Quduriy” (“Quduriy qisqartmasi”) ni ko‘rdim. U fiqh bobida ajoyib asar edi. Bu paytda kattayu- kichik, barcha “Jome’ us-Sag‘ir” (“Kichik to‘plam”) dan foydalangan edi. Shunda fiqhga oid barcha asarlarni jamlab, ulardan eng zarur masalalarni oldim va bu asarga “Bidoyat al-muntahiy” deb nom berdim. Keyinchalik ushbu asarga sharh yozib, uni “Kifoyat ul-muntahiy” deb nomladi”⁷. Keyinroq bu asarning ham hajmi kattalik qilib, yanada mo‘‘jaz bo‘lgan, butun islom olamida hanafiya mazhabining fiqh masalalarida asosiy qo‘llanmasiga aylangan Hidoya asari yaratildi. Mazkur asarni hanafiya mazhabidan tutgan o‘rni to‘g‘risida alloma Haddod quyidagi ta’rifni beradi:

“Hidoya” ham Qur’on singari o‘zidan ilgari yozilgan kitoblarni (fiqhshunoslik bo‘yicha) e’tibordan qoldirdi”. Shomlik allomalardan biri “Hidoya”ni o‘qib chiqib, “Ajabo! O‘zi ajamlik bo‘lsa, bu gaplarni qayerdan topdiykin?! Biz arab bo‘la turib, bu gaplarni bilmaymiz”,– deb hayratlangan edi. “Hidoya” kitobi xususida Burhoniddinning o‘g‘illaridan biri Imomiddin quyidagi arabcha bayt bitgan bo‘lib, bu baytning mazmuni shunday: “Hidoya kitobi hidoyat yo‘liga yetaklaydi va ojizlar yo‘lini yoritadi, Shunday ekan uni lozim deb bil, uni yodlab ol, ey aql egasi, kimki uni o‘zlashtirsa, eng oliy maqsadga erishgan bo‘ladi”.

Shu o‘rinda samarqandik tarixchi Komilxon Kattayevning “Imom Burhoniddin Marg‘inoniy” kitobida⁸ ulug‘ alloma to‘g‘risida bayon etilgan quyidagi fikrlarni keltirib o‘tsak: “Imom Burhoniddin Marg‘inoniy kabi zoti muboraklarimizning darajalarini, mavqelarini va ulug‘liklarini qanday tasavvur qilish mumkin? Keyingi asrlarda ilmu madaniyatda eng rivojlangan iqlim hisoblangan Ovrupo qit’asi ilm ahllari tomonidan, hujjatli dalillar bilan tan olinib, e’tirof etishlariga qaraganda, Ovrupo sivilizatsiyasiga, uyg‘onish davriga musulmon-arab ilmu madaniyatidek katta ta’sir ko‘rsatgan boshqa madaniyat bo‘lmagan. Ajablanarlisi va faxrlanarlisi shulkim, arab tilida ijod etgan mashhur ulamolar salohiyatining aksariyati yurtdoshlarimiz bo‘lishgan. Ilmu fan rivojlangan va “oltin asr” deb nomlangan o‘sha davrning mashhur allomalari bo‘lgan Imom Buxoriy va Imom Moturidiy, Imom Burhoniddin Marg‘inoniy va Abu Ali ibn Sino, Forobiy va Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy va

⁷ Қориев О.А. Бурхониддин ал-Марғиноний // Маънавият юлдузлари. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999. – Б. 132-133.

⁸ Комилхон Каттаев. Имом марғиноний ва чокардиза тадқиқотларидаги хатоликлар ислоҳи. Тошкент: Hilol Media, 2018. 56 бет.

Zamaxshariy hamda Ahmad Yassaviy va Bahouddin Naqshband, Mirzo Ulug'bek va Ali Qushchi, Xoja Ahror Valiy va Maxdumi A'zam, Alisher Navoiy va Bobur Mirzolar har birlari alohida- alohida tarmoqlarda xizmatlari tufayli shuhrat cho'qqisiga erishadilar hamda ilm-fan rivojiga beqiyos ta'sir ko'rsatdilar⁹. Musulmon fan va madaniyatining ramzi va Payg'ambar(s.a.v.) vorislari hisoblanmish ushbu buzrugvorlar xizmatlarini nazarda tutgan Ovrupo olimlari quyidagicha e'tirof etishgan va tan olishgan. Ovrupolik arabshunos professor Sedilat o'zining "Arablar tarixi" kitobida shunday deb yozadi: "Musulmonlar o'rta asrlarda ilm, fan va falsafada yagona edilar. Ular bu narsalarni qadamlari qayerga yetsa, shu yerga tarqatdilar. Bu narsalar ular orqali Ovrupoda ham tarqaldi. Ovruponing uyg'onishi va taraqqiyotining asosiy sababchilari ham musulmonlardir".¹⁰ Sotsiolog professor Gustav Lugon o'zining "Arab sivilizatsiyasi"¹¹ degan kitobida shunday deydi: "Fors, Rim va boshqa xalqlarning Sharqda qila olmagan ishlarini arablar tezda va hech bir majburlashsiz amalga oshirdilar... Tarixda bunday zo'r ta'sirga ega bo'lgan arablardan boshqa hech bir xalq yo'q". Professor Libri esa bunday degan edi: "Agar tarix sahnasida arab paydo bo'lmaganida, Ovruponing uyg'onishi bir necha asrlarga orqaga surilar edi. Arablarning tarjimalari Ovrupo dorulfununlarida olti asr davomida yagona o'quv qo'llanma bo'lib kelgan". Ovrupolik olimlarning bu ta'riflaridan ortiqroq e'tirof bo'lmasa kerak.

Demak allomani hanafiya mazhabi fiqh ilmida butun islom olamiga mashhur bo'lishiga, bu zotni Farg'ona fiqh maktabi asoschilaridan biri deb e'tirof etishga asos bo'luvchi jihatlarini zikr etish maqsadga muvofiqdir. Burhonuddin al-Marg'inoniy ilmiy uslubining xos jihatlari quyidagilar:

- Burhonuddin al-Marg'inoniy asarlarida mavzu g'oyasini ochib berishga yo'naltirilgan o'ziga xos ta'bir usullari. Jumladan, fiqhiy asarni ta'lif etishda boy ilmiy-diniy manbalardan foydalanilganligi. Bu o'z navbatida unda xilma-xil mulohazalar va nuqtai nazarlarni keltirilishiga sabab bo'lganligi va ilmiy saviyasini yuqori bo'lishini ta'minlaganligi. Natijada bu xususiyatlar va olimning ilmiy salohiyati sohani yangi sifat bosqichiga ko'tarilishiga xizmat qilgan¹².
- Fiqhiy asarlarda qoidalarni oyat, hadis va sunnat dalillar bilan asoslash uslubi va ularni ahli sunna va-l-jamoaning boshqa mazhablari fikrlari bilan qiyosiy xulosa chiqarish uchun qo'llash tartibi alloma tomonidan muvaffaqiyat bilan joriy qilinganligi.

⁹ Mahmud Hasaniy. Al-Marg'inoniyning "Xidoya" asari va unga yozilgan sharhlar. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent. 2000. B 25-32.

¹⁰ Sedilat. Arabian history. Moscow. 1978. P. 39.

¹¹ Густав Лугон. Арабская цивилизация. 1994. С. 64.

¹² Абдулхаким Шаръий Жузжоний. "Бурхониддин Марғиноний". Тошкент. 2000. Б. 40.

- Alloma asarlarining tili nihoyatda boy, lekin yengil emas. Buning sababi unda turli xil qisqartmalar, xos bayon uslublari qo'llanilganidadir. Bu uslubning o'z navbatida asar hajmining imkon darajasida mo'jaz bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilganligi. Olimning mashhur "al-Hidoya" asarining strukturasi, mazmun va mohiyati musulmonlar jamiyatidagi huquqshunoslik, ijtimoiy, iqtisodiy, axloqiy, ma'naviy va moliyaviy masalalarni yoritishning o'ziga xos uslubi tufayli tarixiy-huquqiy asarlar janrida yangi yo'nalishni ochib berganligi.

- Burhonuddin al-Marg'inoniyning asarlari o'sha davrda islom olamida avjiga chiqqan firqalar, guruhlar va hattoki, ahli sunna va-l-jamo'a mazhablari o'rtasidagi ixtiloflarga aniqlik kiritish, ularning musulmonlar uchun qay darajada ahamiyatli bo'lishligi mumkinligini asosiy manbalar Qur'oni karim, Payg'ambar a.s. sunnatlari, obro'li sahobalar dalillari va guvohliklari yordamida asoslanishi yo'lini tutganligi.

- Alloma asarlarida barcha fiqxiy masalalarni boshqa mazhab vakillari hukmlari bilan ochiq taqqoslash, natijada hatto ayrim masalalarda shaxsan Abu Hanifa fikrlarini emas, balki mantiqan o'rinli bo'lgan hanafiya mazhabining imom Abu Yusuf va Muhammad kabi boshqa allomalarning fikrlarini olish bilan mazkur masalaga xolis yondashish uslubi qo'llanilganligi.

- Fiqhiy mavzularni yoritish va asoslashda mujtahid imomlar fikrlaridan tashqari sahobalar, tob'ainlar va o'rta asrlardagi turli mintaqa ulamolarining fikrlarini keltirish, o'sha davrdagi fiqh bobida fikr va qarashlar rang-barangligini o'z asarlarida aks ettirganligi.

- Burhonuddin al-Marg'inoniy asarlariga xos bo'lgan qator ijobiy xususiyatlarning ayrimlari o'sha davrda yozilgan boshqa asarlarda ham uchrasada, ularning barchasini bir asarda jam bo'lishi al-Marg'inoniy uslubida, uning "al-Hidoya" asarida namoyon bo'lganligi.

Mazkurlardan chiqadigan xulosa, Burhonuddin al-Marg'inoniy ilmiy merosi va uning o'ziga xos uslubi nafaqat Farg'ona fiqh maktabining keyingi davrlardagi olimlari ijodiga jiddiy ijobiy ta'sir o'tkazdi, balki alloma asarlariga yozilgan sharh va hoshiyalarda va boshqa fiqhiy asarlarda ham mualliflar tomonidan keng qo'llanila boshladi. Shu bois Burhonuddin al-Marg'inoniy Farg'ona fiqh maktabining yirik namoyandasigina bo'lib qolmay, balki bu maktabning asoschilaridan biri bo'lgan, degan xulosa shubhasiz o'rinlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Asqarov A.A. Farg'ona vodiysi tarixining dolzarb muammolari. I jild. Farg'ona, 2000. B.- 45-47
2. Р.Файзуллаев Н.Абдулахатов. МАРФИЛОН АЛЛОМАЛАРИ. Тошкент .2014. Б. 121-122

3. Mahmud Hasaniy. Al-Marg`inoniyning “Xidoya” asari va unga yozilgan sharhlar. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent. 2000. B 23.
4. O.A. Al-Mar`ginoniy – mashhur fikxshunos. T.: Meros, 2000; Қориев О.А. Ҳидоятга бошлаган “Ҳидоя” // Мозийдан садо. 2000; Қориев О.А. Бурҳониддин ал-Марғинонийнинг “Ҳидоя” асаридан. Шерикчилик ҳақида китоб // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2000. 2-сон; Қариев А.А. Бурхан-ад-дин ал-Маргинани и его место в истории фикха. Афтореферат дс.канд.ист. наук. Т., 2001; Қариев А. Ал-Маргинани // Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Вып. 4. М., 2003; Қориев О.А. “Ал-Ҳидоя” асарининг қадимий нусхаси // Имом ал-Бухорий сабоқлари. 2005. 2-3 сон; Қориев О.А. Фарғона фикх мактаби ва Бурҳониддин ал-Марғиноний. Т.: Фан, 2009.
5. O.A. Al-Mar`ginoniy – mashhur fikxshunos. T.: Meros, 2000.
6. “Ma`naviyat yulduzlari”. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, Toshkent, 1999. B. 58.
7. Қориев О.А. Бурҳониддин ал-Марғиноний // Маънавият юлдузлари. Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1999. – Б. 132-133.
8. *Комилхон Каттаев. Имом маргиноний ва чокардиза тадқиқотларидаги хатоликлар ислоҳи. Тошкент: Hilol Media, 2018. 56 бет.*
9. Mahmud Hasaniy. Al-Marg`inoniyning “Xidoya” asari va unga yozilgan sharhlar. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. Toshkent. 2000. B 25-32.
10. Sedilat. Arabian history. Moscow. 1978. P. 39.
11. Густав Лугон. Арабская цивилизация. 1994. С. 64.
12. Абдулҳаким Шаръий Жузжоний. "Бурҳониддин Марғиноний". Тошкент. 2000. Б. 40.